

Mørkets fortryllende æstetik

Om framing af mørket som oplevelsesfænomen

Rasmus Grøn

er lektor ved Institut for Kommunikation og Psykologi på Aalborg Universitet. Hans forskning har primært fokus på emner som æstetik, atmosfære og oplevelsesdesign. Han har for nylig (2019) publiceret en artikel om oplevelsesmæssige relationer mellem vandring og mørke. Desuden redigerer og bidrager han til en kommende antologi om Stemningens æstetik (2019/20).

Julie Bouchet

er kandidat i kommunikation og er pt. direktør for observatoriet og oplevelsescentret i Brorfelde. Samtidig skriver hun artikler om oplevelsesøkonomi, event design og oplevelsesdesign. I 2011 var hun medforfatter på bogen Oplevelsesdesign sammen med Christian Jantzen og Mikael Vetner.

Abstract

The topic of the article is the current aestheticization of nocturnal darkness as a domain of experience economy. Here, the article will explore a tension between the framing of nocturnal darkness as an experience product and as a source of enchantment, i.e. of epiphanic experiences of the 'astronomical sublime'. This conflictual status is theoretically explained through the concept of enchantment and its strong, but ambivalent relationship to the aestheticization of late modern society. During the article, the discussion will be supplemented and illuminated by analyses of how Danish dark sky sites frame natural darkness as a source of knowledge and wonder.

Keywords Mørke; æstetisering; fortryllelse; framing; oplevelser.

Indledning

Mørket er i dag blevet et oplevelsesfænomen, som i stigende grad anvendes til at skabe nye dimensioner i allerede velkendte events og oplevelsesformer, såsom Unsicht Bar i Berlin, hvor restaurationsmåltidet nydes i komplet mørke (Jantzen, Vetner & Bouchet 2012), eller når DR's Pigekor afholder koncert i DR's smukke - men mørklagte koncertsal (Rosenmeier 2018). Og tendensen gælder ikke kun kunstigt frembragt mørke; også det naturlige nattemørke er blevet en attraktion og hovedkomponent i oplevelsesdesign og 'atmosfæreproduktion' (Böhme 2013). Eksempelvis har Møn høstet stor opmærksomhed som Danmarks første *Dark Sky Park* (<http://darksky-moen.dk/da/>), mens man på Samsø som del af EU projektet Night Lights har sat fokus på mørket som en ressource for bæredygtighed og økoturisme (<http://green-days.dk/event/night-light-og-dark-spots-paa-samsoe/>). Et tredje aktuelt eksempel er det naturvidenskabelige opdagelsescenter Brorfelde Observatorium, hvor mørket er et omdrejningspunkt for centrets event- og oplevelsestilbud (<http://brorfelde.dk/>).

Men hvordan kan tilsyneladende ordinære hverdagsoplevelser som at se på stjerner og betragte månen - hvilket de fleste kan gøre i egen baghave eller nærmeste mark/park - blive oplevelser, folk vil rejse efter og endda betale for? De følgende sider vil vise, hvordan denne fascination relaterer sig til en æstetiserende iscenesættelse af nattemørkeoplevelsen som en *genfortryllelse* af hverdagen og det ordinære.

Nedenfor vil det blive skitseret, hvordan den aktuelle oplevelsesøkonomiske interesse for nattemørket som værdifuld ressource både rummer et klassisk oplevelsesøkonomisk fokus på mørket som oplevelsesprodukt og en romantisk-økologisk anskuelse af mørkeerfaringen knyttet til det 'astronomisk sublime'. Denne dobbelte status vil siden blive teoretisk perspektiveret i en diskussion af (gen)fortryllelse som et centralt, men ambivalent aspekt af det senmoderne samfunds æstetisering. Den teoretiske diskussion vil blive suppleret af analyser af stemnings- og meningsskabende rammesætninger af mørkeerfaringen hos Møn Dark Sky Park og Brorfelde Observatorium.

Artiklens fokus afgrænser sig hermed fra at undersøge fortryllelse som en effekt af selve den kropslige og mentale erfaring af mørket (for mere om mørkets erfaringskvaliteter, se fx Grøn 2019; Eden-

sor 2015; Morris 2011), og fokuserer i stedet på den kommunikative *framing* af nattemørkeerfaringen, inspireret af bl.a. Gregory Batesons tanker om *framing* som en "spatial and temporary bounding of sets of interactive messages" (Bateson 1972, 197). Rammen er en konceptuel struktur, der konstituerer et givent fænomens identitet og betydning ved at afgrænse og organisere vores viden om og forståelse af det. I forlængelse af Bateson definerer sociologen Ervin Goffman (1974) 'frames' som mentale matricer for afkodningen af sociale situationer som sammenhængende og meningsfulde, mens *framing* inden for kommunikationen og journalistikkens felt betegner den strategiske selektion og emfase af elementer i kommunikationen, der bidrager til definition, forklaring og evaluering af det givne emne (Hjarvard 2015; Entman 1993). Overført til vores kontekst handler *framing* overordnet om, hvordan den kommunikative afgrænsning og toning af et givent oplevelsestilbud potentielt påvirker hvordan gæsten 'træder ind i oplevelsen'. Og mere specifikt: hvordan fortryllelse indgår som hovedelement i en strategisk og oplevelsesorienteret sproglig konstruktion af nattemørket som meningsfuldt socialt fænomen.

Dark skies, oplevelsesøkonomi og det astronomisk sublime

Den aktuelle dyrkelse af mørket skal blandt andet ses i sammenhæng med den stigende 'lysforurening' i verdens i-lande, hvor kunstig belysning blænder og marginaliserer det naturlige nattemørke (Chepenik 2009). Det har rejst krav om og initiativer til bekæmpelse af lysforurening, blandt andet gennem certificeringen af 'mørkevenlige' produkter og steder - ikke mindst titlen som Dark Sky Park (DSP), et mørkt, offentligt tilgængeligt område med særligt klare nattehimler (<http://www.darksky.org/idsp/parks/>).

Men hvorfor denne kuriøse veneration for mørket som en truet ressource, når nu opkomsten af demokratiske samfund af frie subjekter generelt ses som historisk tæt forbundet med 'oplysning' - menneskets gradvise befrielse fra og bekæmpelse af såvel det fysiske som åndelige mørke (Shaw 2014; Bille & Sørensen 2007)? Ud over et ønske om at bevare muligheden for astronomiske observationer, kan der peges på tre hovedårsager: en opmærksomhed på lysforurening som et økologisk problem, en oplevelsesøkonomisk

interesse for mørket samt en italesættelse af mørket som en åndelig og eksistentiel resurse.

Som nævnt udgør lysforureningen, for det første, et tungtvejende økologisk problem, da den afføder ressourcospild, truer dyrearter med udslettelse og skader menneskets helbred og trivsel (Mizon 2012; Chepenik 2009). Dette er en dagsorden, der høster stor opmærksomhed i forlængelse af debatten om bæredygtighed og klimaforandringer. Parallelt med denne økologiske agenda er der, for det andet, også tale om en *oplevelsesøkonomisk* interesse for nattemørket som kilde til omtale, turisme og omsætning. I Danmark blev området omkring Møns Klint i 2016 landets første DSP (Vordingborg Kommune 2019), og på Møn lægger man ikke skjul på de oplevelsesøkonomiske potentialer i certificeringen:

En Dark Sky Park giver Møn og Nyord mulighed for at markedsføre sig som den første Dark Sky Park i Norden. Initiativet spiller godt sammen med visionerne om Danmarks Vilde Natur – nu også i kraft af himlen over Møn. Der kan knyttes oplevelsesprodukter til initiativet, der både spiller på vilde og lærende oplevelser (nattevandringer, amatørastronomi) og oplevelser, der byder på stilhed og fordybelse (det æstetisk og kontemplativt tilfredsstillende i at betragte en nattehimmel fuld af stjerner). (<http://darksky-moen.dk/da/om-dark-sky/mere-dark-sky>)

Indsat i denne oplevelsesøkonomiske agenda bliver nattemørket del af den *æstetisering*, som i den moderne og især senmoderne æra er blevet intensiveret som en gennemgribende psykologisk og samfundsmæssig faktor (Reckwitz 2017; Böhme 2013; Featherstone 1991). Æstetiseringen er kendetegnet ved en eksplosiv vækst i æstetiske stimuli, primært grundet den audiovisuelle og senere digitale medierevolution (Featherstone 1991) og relativeringen af grænserne mellem kunst og hverdagsliv, høj- og lavkultur, hvor æstetiske gestalter og processer, som tidligere var forbeholdt kunstverdenen, bliver udbredt som gængse idealer og praksisser (Reckwitz 2017). Det har stimuleret opkomsten af en æstetisk økonomi (Böhme 2003), hvor varens symbolsk-æstetiske status som livsstilsmærke bliver en afgørende distinktionsværdi. Slutteligt er der også tale om en 'eksistentiel æstetisering', idet det ideale, selvrealiserende liv

leves ud fra en æstetisk orientering mod 'forbrug' af stimulerende oplevelser (Schulze 1992).

Æstetiseringsprocessen har også været genstand for massiv kritik. Æstetiseringen af økonomien, lyder kritikken, er reelt en økonomisering af æstetikken, og udvidelsen af det æstetiskes virkeområde indebærer, at æstetisk skønhed og erfaring forfladiges til ornament og kommerciel stimulans. Wolfgang Iser (1995) taler om et kværende *aestheticisation machinery* (9), hvis stiliserende varegørelse trænger ind i alle menneskelivets sfærer - inklusive naturen:

Even ecology is, in aesthetic regards, a partner of the economy. It is on the way to being an embellishment sector and favours a styling of the environment in the spirit of aesthetic ideals like complexity or natural beauty. (Iser 1995, 8).

I forlængelse heraf virker det oplagt at se visionen for Møn DSP som udtryk for en æstetiserende stilisering af nattehimmelen som objekt for markedsgørelse. En stilisering, hvor den 'vildeste natur' reduceres til en scenografi for 'vilde oplevelser', peppet op af strategisk designede 'oplevelsesprodukter'. 'Mørketurismen' kan i dette perspektiv anskues som endnu et eksempel på æstetiske orienterede subjekters søgen efter nye oplevelser, og æstetikens omnipræ-sente tegn- og varegørelses kolonisering af naturfænomener.

Men samtidig indikerer brugen af prædikater som 'stillehed', 'fordybelse' og 'æstetisk og kontemplativt tilfredsstillende', at nattemørket også rummer dimensioner, som rækker ud over den aktive og sanseintense oplevelses sus. Samme orientering bruges i markedsføringen af Møns DSP, hvor der eksempelvis blev produceret en video, som består af en montage af skyformationer og stjernehimler akkompagneret af meditativ loungemusik, der brydes af korte suggestive tekstsekvenser, som inviterer til hengivelse til nattemørket: 'When daylight is fading'; 'The night is ready'; 'Open your mind'; 'Let darkness move you'. I såvel vision som markedsføring knyttes den oplevelsesøkonomiske æstetisering af nattemørket således også til en sanseligt lavintens og spirituelt funderet oplevelse af verden som *fortryllet* (mere herom nedenfor). Det fører os frem til den tredje årsag; nemlig de senere årtiers italesættelse af nattemørket som en åndelig og eksistentiel ressource (se bl.a.

IDSAs 2019; Dunnett 2014; Chepenik 2009). Når lysforureningen blænder nattehimmelen, blokerer den samtidig for menneskets møde med og erfaring af det over-jordiske og uhåndgribelige i form af det *astronomisk sublime*:

...a sense of the sublime can relate to that which is set aloft or is seen as transcendent, and even extended beyond the realms of the Earth's atmosphere and gravitational attraction. But the sublime has also been connected to a more elusive experience which slips out of conventional understanding, [marking] the limits of reason and expression together with a sense of what might lie beyond these limits. (Dunnett 2014, 624-25)

I dag, lyder argumentet (Dunnett 2014; Edensor 2013; Mizon 2012; Chepenik 2009), har lysforureningen fremmedgjort os over for denne tilgang til himlen, som er blevet forvandlet til en meningsløs baggrund, og efterlader os "condemned to simmer in our own electric boullabaise" (Edensor 2013, 454). Lysforureningen har kort sagt medført en affortryllelse af verden, mens oplevelsen af mørket - og den af mørket åbenbarede stjernehimmel - repræsenterer en genfortryllelse. Men hvad skal man forstå ved 'fortryllelse', og hvordan kan fænomenet relateres til æstetisering af mørket som oplevelsesfænomen?

Fortryllelse og æstetisering

'Fortryllelse' ('enchantment' på engelsk) henviser overordnet til meningsfulde helhedserfaringer af verden, der overskrider den fysiske virkeligheds målbare rammer:

Enchantment conjures up, and is rooted in, understandings and experiences of the world in which there is more to life than the material, the visible or the explainable [...] in which the quotidian norms and routines of linear time and space are only part of the story (Jenkins 2000, 29).

Fortryllelse henter i dag imidlertid primært sin betydning og anvendelse som modsætning til eller modreaktion på *affortryllelse*. Max Webers kanoniserede termen affortryllelse - 'Entzauberung'-

som et hovedtræk ved det moderne, rationaliserede samfund, hvor alle verdens fænomener anskues og belyses gennem videnskaberens kalkuler (Weber 1919 [1958], 117). I en sådan verden udgrænser fortryllets religiøst-romantiske blik på verden og livets mest 'ultimate and sublime values' (133) forsvinder fra midten af det fælles liv, ind i mystikkens esoteriske hjørner.

Og studier af fortryllesen som moderne fænomen knytter netop denne til undtagelsen, det momentane og lokale, i fx kunsten (Elkins og Morgan 2007), litteraturen (Felski 2009), mystikken (Josephson-Storm 2017), eller, mere alment, epifaniske øjeblikke af ny indsigt og/eller etisk engagement i verden (Fisher 2007; Bennett 2001). Det moderne liv er således "...a life with moments of enchantment rather than an enchanted way of life" (Bennett 2001, 10).

Studierne peger dog herved også på, at det er en naiv diagnostik (og en fejllæsning af Weber) at se den moderne verden som entydigt affortryllet. Richard Jenkins påpeger her, at af- og (gen)fortryllelse ikke skal ses som antagonistiske, men som komplementære og gensidigt forstærkende: "While disenchantment has been a stimulus to (re)enchantment, enchantment may generate its own disenchantments. The two are opposite sides of one coin." (Jenkins 2000, 11).

Ud fra denne dialektiske logik vil udbredelsen af den instrumentelle rationalitet i sig selv afføde fx metafysiske, kritiske og æstetiske modbevægelser. Som et aktuelt eksempel herpå peger Jenkins netop på det æstetiserede oplevelses- og forbrugssamfunds mange tilbud som en central kilde til (gen)fortryllelse. Men det betyder samtidig, at af- og genfortryllelse bliver én side af samme gyldne mønt, da disse fortryllesestilbud skabes ud fra en instrumentel rationalitet:

...the dreams of alterity inspired by tourism, particularly in its self-consciously alternative modes; the mundane daydreams of advertising and consumption; cinematic escapism; science fiction and fantasy; and, not least, the virtual attractions available on the internet. The list is long if not actually endless. Many of the enchantments on it are rooted in desire and/or playfulness, however one might define either of those apparently very human impulses. *And neither desire nor playfulness are necessarily at odds with the schemes and strategies of organized, utterly*

rationalized and disenchanted, capitalism. (Jenkins 2000, 18; vores markeringer)

(Gen)fortryllelse er med andre ord blevet big business, orkestreret af et gennemrationaliseret *aestheticisation machinery* (Welsch 1995, 9). Dette perspektiv udfoldes i George Ritzers studie (2010) af den senmoderne forbrugskulturs forankring i en 'romantic, enchanted capitalism' (Ritzer 2010, 60), som skaber 'new means of consumption' (ibid.), og vækker til fortryllelse ved at stimulere forbrugernes drømme og begær. Denne kommercielle genfortryllesesstrategi forbinder Ritzer især med temaparker og storcentre som gennemkoreograferede 'forbrugstempler' (Ritzer 2010, 6), der imødekommer og simulerer de værdier og praksisser, som ellers knytter sig til livets mytiske og religiøse dimensioner (ibid.). Men det er samtidig en flygtig fortryllelse, som lever af nyhedens interesse, og derfor er underlagt et krav om stadig fornyelse, for ikke netop at slå over i affortryllelse ved at afsløre sin anden og modsatrettede identitet som mekanisk-rationelt forbrugsmaskineri.

Fortryllelse og blikket for det (ekstra)ordinære

Med Ritzers kobling af fortryllelse og æstetisering bekræftes og udvides vores ovenstående pointe: også "stilhed og fordybelse (det æstetisk og kontemplativt tilfredsstillende)" indgår i iscenesættelsen af nattemørket som 'naturforbrugstempel', idet dets framing som oplevelsesprodukt underkastes en (oplevelses)økonomisk rationalitet. Men forholdet mellem æstetisering og fortryllelse behøver dog ikke at blive anskuet som antagonistisk. Rita Felski fremfører, at det fra et erfaringsperspektiv ikke giver mening at dømme om kvaliteten af menneskers oplevelse af fortryllelse. Desuden åbner relativeringen af kontrasten mellem høj og lavkultur - et hovedtræk ved æstetiseringen - netop for en demokratisk værdsættelse af intense, fortryllende erfaringer af allehånde æstetiske fænomener, inklusive populær- og hverdagsæstetiske fænomener (Felski 2008, 65ff). Man kan stille spørgsmål til fortryllesens effekter og bagvedliggende intentioner (jf. Ritzer), men ikke selve den fortryllende erfarings kvalitet. For selv om fortryllesen er forsvundet som ontologisk, metafysisk grundlag, udelukker det ikke, at man fortsat kan gøre sig autentiske, fortryllende erfaringer:

Modernity may exclude the supernatural, yet it remains saturated with the superrational. While the world is no longer enchanted, in other words, we are still prone to experiences of enchantment.(Felski 2008, 59).

Jane Bennett (2001) plæderer ligeledes for en sekulær forståelse af fortryllelse, men ud fra et etisk perspektiv, da hun definerer sensibiliteten over for verdens fortsatte fortryllesespotentiale som en betingelse for et affektivt, meningsfuldt engagement i denne verden. Bennett beskriver den fortryllende erfaring som en tilstand af 'pure presence' (p.5), hvor en pludselig opmærksomhed på fænomeners singularitet afføder en intens tilstedeværelse og sensorisk aktivitet:

The overall effect of enchantment is a mood of fullness, plenitude or liveliness, a sense of having one's nerves or circulation of concentration powers tuned up or recharged [...] To be simultaneously transfixed in wonder and transported by sense, to be both caught up and carried away. (Bennett 2001, 5)

Bennett relaterer denne erfaring til Philip Fishers (2007) forståelse af 'wonder' som en epifanisk 'superrational' erfaring. Fishers 'wonder'-begreb ligner Kants begreb om det sublime (Kant 1790/2000, 128-60) i den forstand, at erfaringen heraf ikke repræsenterer en modsætning til rationalitet og viden, men en rationalitetens overskridelse af sig selv, som indgang til nye - også intellektuelle - ideer og indsigter. Og begge begreber har klare affiniteter til det astronomisk sublime, hvor mødet med det kosmiske vælde sprænger rammerne for vores "conventional understanding", men derved også udvider forestillingsevnen "beyond these limits".

Det fortryllende moment repræsenterer ifølge Bennett "an uneasy combination of artifice and spontaneity" (p. 10). Det opstår pludseligt og overraskende, men er samtidig noget, som dels kan stimuleres gennem design af omverdenen (ibid.), dels kræver, som det også gælder for det sublime hos Kant (Kant 1790 [2000], 148-49), en kultivering af subjektets blik - eller sensibilitet - for det ekstraordinære i det hverdagslige (p. 4). Men det er en sensibilitet, som kun kan kultiveres i en afsondring fra æstetiseringens kakofoni (p. 148ff).

I næste afsnit vil vi vende os mod Brorfelde Observatorium for at give et eksempel på, hvordan denne kultivering af blikket for det fortryllende også spiller ind i den aktuelle framing af nattemørket som oplevelsesfænomen. En framing som paradoksalt nok netop gør synet til den primære sans i mørkeerfaringen.

Se lyset! - Brorfelde Observatorium

Brorfelde Observatorium fungerede tidligere som astronomisk forskerby, men genåbnede i 2013 som 'opdagelsescenter' for astronomi, geologi og natur. Nattemørket udgør en af stedets største attraktioner og er omdrejningspunkt for mange af stedets events. Det gælder også eventen 'Lysets aften', som afholdes hvert år ved forårstidehverv. Her vil vi kort se nærmere på kommunikationen om denne event på Brorfeldes hjemme- og facebookside i 2017 (for en analyse af selve eventen, se Grøn 2019). Denne kommunikation udgør et illustrativt eksempel på den framing af mørket, der er en integreret del af Brorfeldes strategiske oplevelsesdesign. En strategi, som gennem sine specifikke tematiseringer skal appellere til potentielle besøgende, men samtidig også stemme deres forventninger og tilgang til oplevelsen af nattemørket.

Et gennemgående træk er denne framings stærke forankring i diskursen om lysforurening og det astronomisk sublime. Der foretages konsekvent en omvendning af oplysningstidens dualistiske metaforik, idet mørket gøres synonymt med erkendelse, mens lyset forbindes med den rutineprægede, tankeløse hverdag, hvor vi er afskåret fra en verden, som først træder synligt frem gennem mørkets medie, som eventen - og dermed Brorfelde Observatorium - giver adgang til:

Ved nymåne kan vi nyde mørke af en kaliber, der kan være svært at finde i en tid, hvor der næsten står gadelamper på hvert et gadehjørne. I den travle hverdag, hvor vi altid sørger for at have lys tæt ved os, kan vi hurtigt glemme hvilken verden, vi blænder væk ved de sitrende EL-pærer eller lyset fra levende lys. (Facebook.com/brorfeldeobservatorium)

Her det det værd at erindre, at oplysningsprojektets kamp mod åndelig formørkelse samtidig også var et rationaliserings- og dermed

affortryllesprojekt, forbundet med konkrete, administrative tiltag, som - også ganske bogstaveligt – skulle bringe alt frem i lyset (Bille & Sørensen 2007). Den kunstige belysning tjente her en vigtig rolle i forvaltningen af det moderne byrum som en trygheds- og kontrolskabende 'reterritorialisering' af storbyens mørklagte områder (Williams 2008, 522). Over for denne gennembelyste, hektiske og rationaliserede verden bliver den mørke nattehimmel fremstillet som et fri- og erkendelsesrum for individets autentiske forbindelse til naturen:

Vær med, når vi lader natten svøbe omkring os og vender blikket mod himlen. Det bliver en sommernat, hvor vi giver plads til mørket midt i hverdagens lys. (Facebook.com/brorfelde observatorium)

Men denne omvendning peger også på et paradoks i dyrkelsen af mørkeerfaringen: På den ene side søges en erfaring af det 'rene', naturlige mørke (en reelt illusorisk erfaring, da dette mørke suspenderes med aktiveringen af nattesynet - som netop aktiveres, fordi der altid er et (om end nok så begrænset) lys, som reflekteres af omverdens objekter; se bl.a. Morris, 2011). På den anden side er attraktionen ikke primært mørket, men dét, mørket tillader os at se - ikke mindst stjernehimlen. Mørket skjuler verden for os, men tillader os samtidig at se og sanse verden på nye måder:

Ved denne nat [...] giver vi nattesynet frit spil. Natten og mørket bliver hyldet, når vi giver plads til stjernehimlen og et blik langt ud i galaksen. (Facebook.com/brorfelde observatorium)

Sammenfattende handler Brorfeldes framing om at 'se lyset i mørket' som et emancipatorisk erfaringsprojekt, hvor det at 'give plads' til mørket også er en frisættelse af den menneskelige erfaring. Der er tale om en oplevelsesøkonomisk æstetisering af det 'omsvøbende' mørke, men også et forsøg på at kultivere en opmærksomhed på den potentielle sublime fortryllelse, som ligger i det afsondrede, uforstyrrede nattesyns blik mod himlen. Et blik, der ikke italesættes som anti-rationelt, men netop kan rumme epifaniske øjeblikke af 'intelligibility'.

Konklusion

Denne artikel har gennem to empiriske eksempler og et teoretisk fokus på æstetisering og fortryllelse udforsket tvetydigheden i den aktuelle oplevelsesøkonomiske framing af nattemørket som oplevelsesfænomen. På den ene side er der tale om kommercielt orienteret æstetisering af mørket - og dets fortryllende effekt - som 'oplevelsesprodukt'. På den anden side frames nattemørket også som en sublim oplevelse, der også i sin afsondring fra og kontrast til en æstetiseret og overbelyst verden kan åbne for nye erfaringer og indsigter. Framingen indebærer, at det er et mørke som er kommunikativt 'designet' til at vække særlige affekter og oplevelser som æstetisk, fortryllende erfaringsmedie. Men framingen kan samtidig bidrage til at 'fortrylle' aspekter af tilværelsen, som vi ellers tager for givet eller normalt ikke tillægger megen opmærksomhed - som et nattemørke, en fuldmåne eller stjernehimmel.

Litteratur

- Bateson, Gregory. 1972. "A Theory of Play and Phantasy." I: Gregory Bateson: *Steps to an Ecology of the Mind*: 177-94. Chicago: Chicago University Press.
- Bennett, Jane. 2001. *The Enchantment of Modern Life: Attachments, Crossings, and Ethics*. Princeton: Princeton University Press.
- Bille, Mikkel & Tim F. Sørensen. 2007. "An Anthropology of Luminosity. The Agency of Light." *Journal of Material Culture* Vol. 12(3): 263-284.
- Brorfelde Observatorium. 2019. *Brorfelde.dk*.
- Borgia, Michael P. 2006. *Human Vision and the Night Sky*. New York: Springer.
- Böhme, Gernot. 2013. "The art of the stage set as a paradigm for an aesthetics of atmospheres." *Ambiances. International Journal of Architecture, Sensory Space, and Urban Design*:1-8.
- Böhme, Gernot. 2003. "Contribution to the Critique of the Aesthetic Economy." *Thesis Eleven*, 86(1): 71-82.
- Chepenik, Ron. 2009. "Missing the Dark - Health Effects of Light Pollution." *Environmental Health Perspectives* 117: 20-27.
- Dunnett, Oliver. 2014. "Contested landscapes: the moral geographies of light pollution in Britain." *Cultural Geographies* 22: 619-636.

- Edensor, Tim. 2015. "Light art, perception, and sensation." *The Senses and Society*: 1-20.
- Edensor, Tim. 2013. "Reconnecting with darkness: gloomy landscapes, lightless places." *Social & Cultural Geography* 14: 446-465.
- Elkins, James & David Morgan, eds. 2007. *Re-Enchantment*. New York: Routledge (REF)
- Entman, Robert M. 1993. "Framing: Towards clarification of a fractured paradigm." *Journal of Communication* 43: 51-58. <http://dx.doi.org/10.1111/j.1460-2466.1993.tb01304.x-->.
- Felski, Rita. 2009. *Uses of Literature*. Oxford, UK: Blackwell Publishing Ltd.
- Featherstone, Mike. 1997 [1991]. "The Aestheticization of Everyday Life." I Scott Lash & Jonathan Friedman, eds. *Modernity and Identity*. Oxford: Blackwell
- Fisher, Philip. 1998. *Wonder, the Rainbow, and the Aesthetics of Rare Experiences*. Cambridge (MA): Harvard University Press.
- Goffman, Erving. 1974. *Frame Analysis. An Essay on Experience*. Boston: North Eastern University Press.
- Grøn, Rasmus. 2019. "Vandringer i mørket - hvad man ser når solen ikke forstyrrer." *Akademisk Kvarter* 18: 129-41.
- Hjarvard, Stig. 2015. "Framing: Introduktion til et begreb og en klassisk tekst." *MedieKultur* 58: 104-114.
- IDSIA (International Dark Sky Association) 2019: <http://www.darksky.org/>.
- Jenkins, Richard. 2000. "Disenchantment, Enchantment and Re-Enchantment: Max Weber at the Millennium." *Max Weber Studies* 1: 11-32.
- Kant, Immanuel. 1790 [2000]. *Critique of the Power of Judgement*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Mizon, Bob. 2012. *Light Pollution: Responses and Remedies* (2nd Edition). New York: Springer.
- Morris, Nina J. 2011. "Night walking: darkness and sensory perception in a night-time landscape installation." *Cultural Geographies* 18, (3): 315-342.
- Ritzer, George. 2007. *Enchanting a Disenchanted World: Continuity and Change in the Cathedrals of Consumption*. Thousand Oaks: Sage Publications.
- Rosenmeier, Cecilie. 21/9, 2018. "DR PigeKoret fejrer 80-års-fødselsdag i mørke." *Danmarks Radio*. Tilgængelig på: <https://www.dr.dk/presse/dr-pigekoret-fejrer-80-aars-foedselsdag-i-moerke>

- Schulze, Gerhard. 1992. *Die Erlebnisgesellschaft. Kultursoziologie der Gegenwart*. Frankfurt: Campus Verlag.
- Shaw, Robert. 2014. "Beyond Night-Time Economy: Affective Atmospheres of the Urban Night". *Geoforum*, 51(1), 87-95.
- Vordingbog Kommune. 2019. *Dark Sky Park Møn*. Tilgængelig på: <https://www.darksky-moen.dk/da/>.
- Weber, Max. 1919 [1958]. "Science as a Vocation." *Daedalus*, Vol. 87 / (1): 111-134.
- Welsch, Wolfgang. 1997 [1995]. "Aesthetics Beyond Aesthetics." I: Marri. Honkanen, ed.: Proceedings of the XIIIth International Congress of Aesthetics, Lahti 1995, Vol. III: *Practical Aesthetics in Practice and Theory*. Helsinki. Accessed 15.10 2016 on: http://www2.uni-jena.de/welsch/papers/W_Welsch_Aesthetics_beyond_Aesthetics.html.
- Williams, Robert. 2008. "Night Spaces: Darkness, Deterritorialization, and Social Control." *Space and Culture* 11: 514-532.